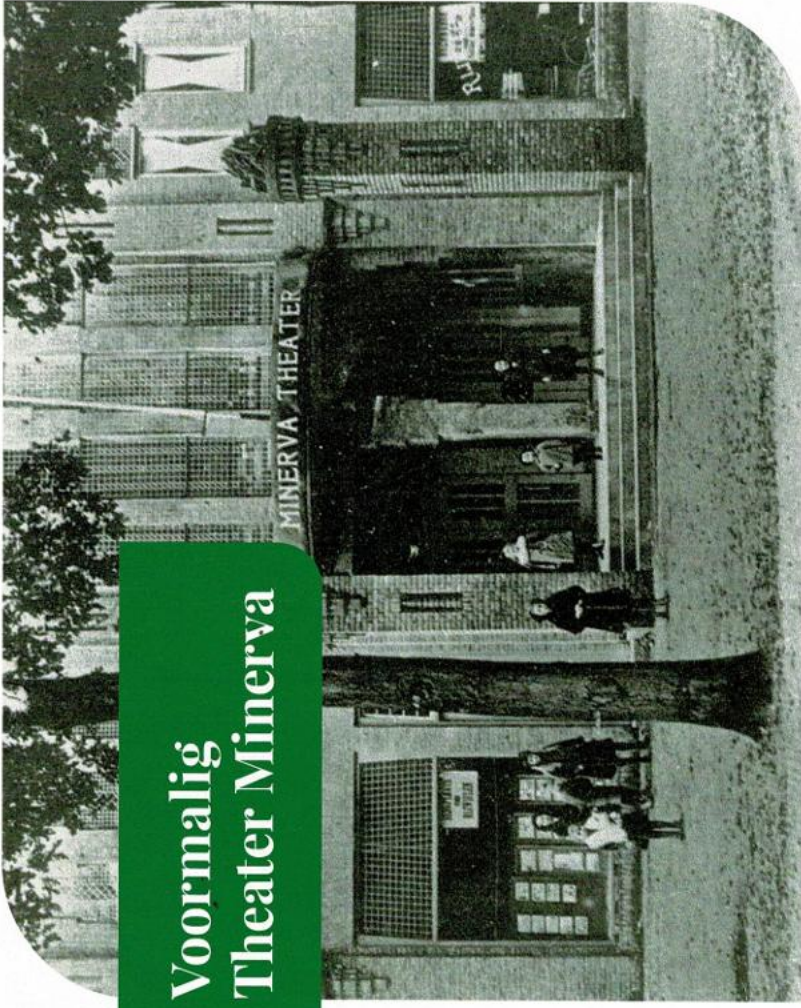

Voormalig Theater Minerva

Paslaan 11 in Apeldoorn

Voorwoord

De blik van de voorbijganger in de Paslaan valt onwillekeurig op de voorgevel van het voormalige Minerva-Theater. Gebouwd in 1918 illustreert het gebouw de ontwikkeling van de bioscoopbouw in de vroege twintigste eeuw. De voorgevel voegt zich in de straatwand maar toont ook een onmiskenbaar eigen karakter. De hand van de Apeldoornse aannemer en architect Chris Wegerif (1856-1920) is duidelijk herkenbaar.

Zo op het eerste gezicht lijkt de bestaande situatie overeen te komen met het ontwerp uit 1918. Niets is echter minder waar: reeds acht jaar na de oplevering wordt het theater het eerst verbouwd. Het zal de eerste in een reeks verbouwingen zijn die tot onze tijd doorloopt. Wie afgaat op de informatie van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed - 'Het interieur van de bioscoop zelf is grotendeels intact, slechts de toneeltoeren is voorzien van tussenvloeren' - wordt dan ook teleurgesteld.

Dit neemt niet weg dat het gebouw nog steeds interessante kenmerken heeft. Eveneens is het zo dat het een bijzonder plaats inneemt in het oeuvre van Chris Wegerif. Ook getuigt het van een interessante fase in de ontwikkeling van de filmcultuur, en niet in de laatste plaats van de ontwikkeling van Apeldoorn. In deze brochure wordt daar uitgebreid op ingegaan.

Huub Thomas

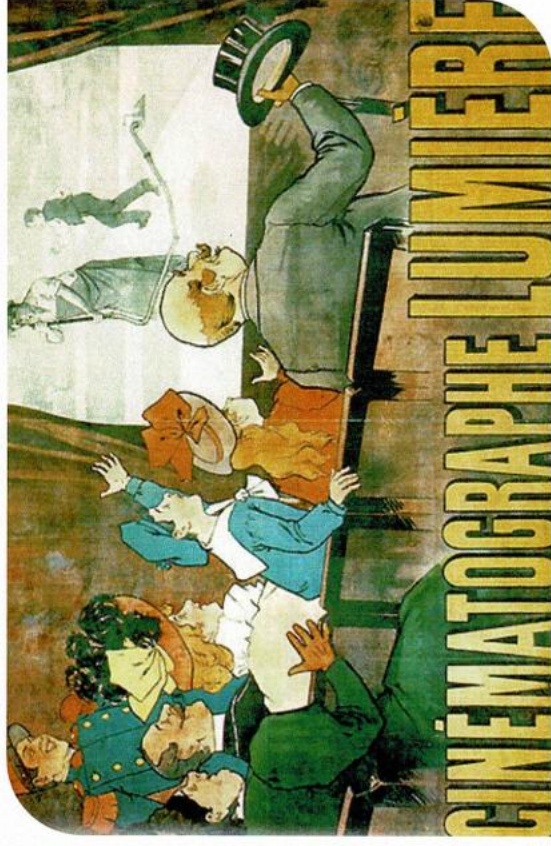

‘Ongetwijfeld is Apeldoorn weer wat meer gewikkeld uit de dorpsche windselen’²

De bijdrage van het Minerva-Theater aan
de ontwikkeling van Apeldoorn
Huub Thomas

De opening van het Minerva-Theater op 6 december 1918 markeert een grote stap in de ontwikkeling van Apeldoorn. Vanaf de aansluiting op het spoorwegnet in 1876 ontwikkelt het dorp zich in hoog tempo. Er worden moderne voorzieningen gerealiseerd die aansluiten op de wensen van de vele nieuwe inwoners. Zo komt ook een nieuw gebouw aan de Paslaan tot stand. De bouw van het filmtheater in een tijd van materiaalschaarste en hoge arbeidslonen is op zijn minst opmerkelijk te noemen. Het maakt ons benieuwd naar de mensen die met dit gebouw hun droom hebben waargemaakt.

De film als amusement begint in 1895 met de eerste voorstelling van de gebroeders Lumière in de kelder van het Grand Café aan de Boulevard des Capucines in Parijs. In die jaren is een film een min of meer afgerond verhaal dat door de projectie van bewegende beelden wordt uitgedrukt en circa tien minuten duurt. Het publiek komt in groten getale op dit nieuwe fenomeen af, dat meestal onder begeleiding van levende muziek wordt vertoond. Dit blijft in grote lijn zo tot het begin van de jaren 1930, het moment waarop de techniek het mogelijk maakt beeld en geluid simultaan op te nemen en af te spelen.

Marcellin Auzolle, affiche voor de voorstelling *L'Arroseur Arrosé* van de gebroeders Lumière, 1896 (bron: Wikimedia Commons).

Een populair medium

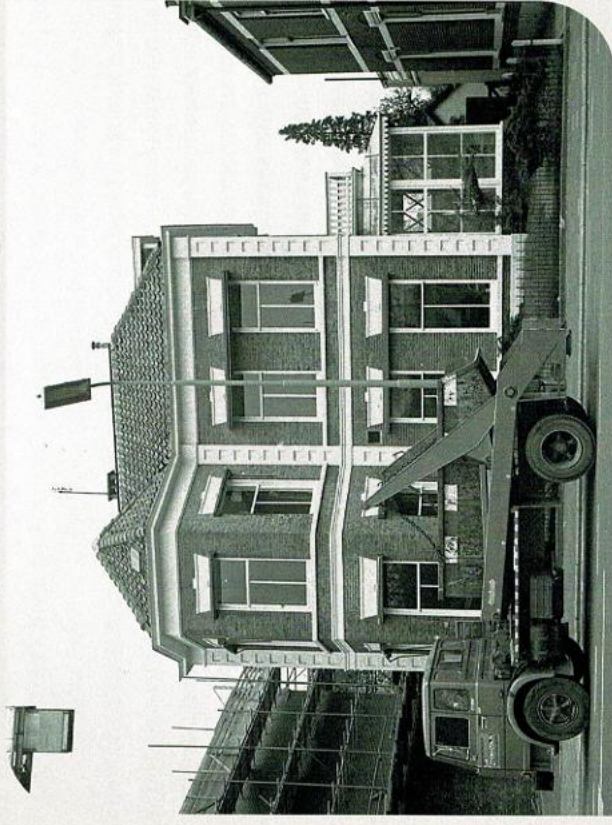
De film mag zich ook in Nederland in grote belangstelling verheugen. Dit leidt ertoe dat in 1906 het eerste bioscooptheater van Nederland in Amsterdam zijn deuren opent: het Bijou Biograph Theatre. Een nieuwe fase wordt ingezet door de Poolse immigrant Abraham Tuschinski die in 1911 in Rotterdam zijn eerste, luxe uitgevoerde bioscoop opent: Thalia. De overtreffende trap realiseert hij in 1919-1920 aan de Reguliersbreestraat in Amsterdam. Door zijn uitbundige decoratie wordt dit theater een waar filmpaleis.³

Pieter Wentzel

Net zoals in Parijs worden aanvankelijk ook in Apeldoorn films in reeds bestaande gebouwen getoond. Dit is vanaf 1915 onder meer het geval in het Notarishuis, een zaal achter een villa aan de Stationsstraat, waar het publiek wordt verwelkomd door de exploitant Pieter A. Wentzel. Hij noemt het filmtheater Minerva, een keuze die wellicht samenhangt met de rol van deze Romeinse godin in de ondersteuning van de kunsten en van de handel.

In 1881 geboren in Amsterdam, verhuist Pieter Adolf Wentzel met zijn gezin op 20 januari 1910 van Hilversum naar Apeldoorn. Hij zal daar tien jaar blijven, op vele adressen wonen en verschillende beroepen uitoefenen zoals horlogemaker, fabrikant, vernikkelaar en bioscoopbeambte. Vanaf 1914 drijft hij aan de Dorpsstraat een elektrotechnisch installatiebureau. Voor hij zich in Apeldoorn vestigt is hij al een keer failliet verklaard en dat gebeurt opnieuw in 1912 en 1920.⁴ Kortom, hij is een initiatiefrijk man die risico's durft te nemen zonder dat hij daarvan de gevolgen lijkt te kunnen inschatten.

De nieuwbouw van het Minerva-Theater aan de Paslaan is een van die risicovolle initiatieven. Wentzel neemt het voortouw in een tijd die allerm minst gunstig is: buiten het neutrale Nederland woedt een wereldoorlog waarvan de afloop op dat moment nog ongewis is en er heerst in toenemende mate schaarste, ook op het vlak van bouwmaterialen, en stijgen de lonen en prijzen in hoog tempo.

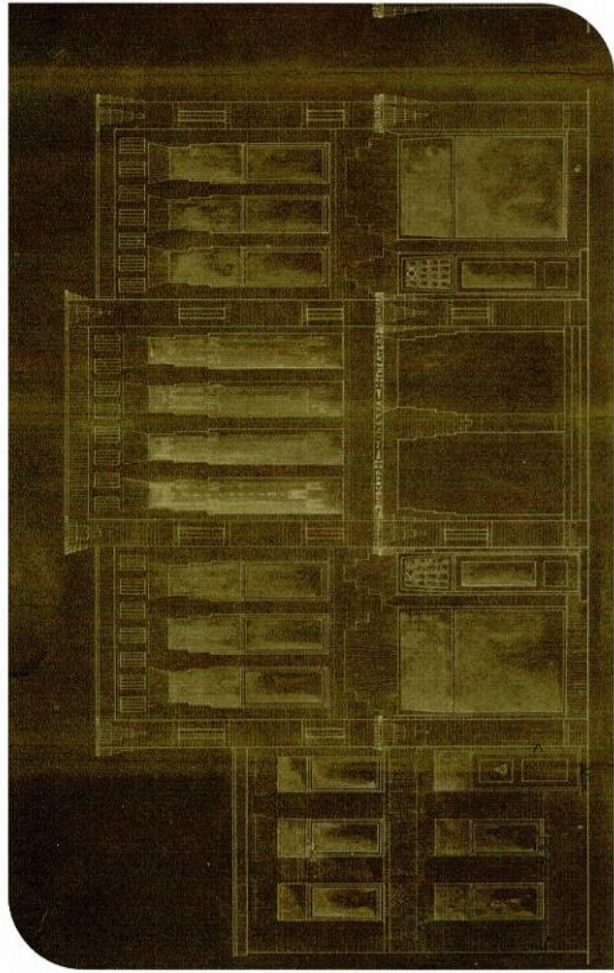

Achter deze - inmiddels gesloopte - villa aan de Stationsstraat was tot 6 december 1918 de voorloper van het Minerva-Theater gevestigd. Links op de foto het appartementengebouw op de hoek Stationsstraat-Deventerstraat in aanbouw (coll. CODA).

Chris Wegerif

Tegen deze achtergrond is het is dan ook niet vreemd dat Wentzel bij Chris Wegerif aanklopt: een aannemer met een uitstekende staat van dienst. Een macher die in korte tijd grote projecten tot een goed einde kan brengen. Een man bovendien die al geruime tijd ook als architect optreedt. Daarnaast heeft Wegerif zitting in de gemeenteraad waar zijn inbreng zeer wordt gewaardeerd. De keuze voor Wegerif zal een juiste beslissing blijken.

Het duurt dan ook niet lang tot de Nieuwe Apeldoornsche Courant op 20 november 1917 kan melden dat door 'den heer P.A. Wentzel is aangekocht een perceel aan de Paschlaan, alwaar een nieuw Bioscoop-theater gebouwd zal worden naar de plannen van het Architectenbureau Han en C. Wegerif te 's-Gravenhage'.⁵ Wanneer direct na de jaarwisseling de sloop van het woonhuis op genoemd perceel wordt aangevat, kan het niemand meer ontgaan dat er iets groots gaat gebeuren. Begin april krijgen de Apeldoorners een voorproefje van het ontwerp. Een afbeelding in de etalage van de fotozaak van H.F.M. van Dijk aan de Hoofdstraat toont de voorgevel die 'imponeren door een harmonische lijnencombinatie in modernen stijl, in dier voege, dat het geheel een massalen indruk maakt zonder blufferige buitensporigheden'.⁶

Ontwerptekening van de voorgevel van het Minerva-Theater zoals getoond in de etalage van de fotozaak van H.F.M. van Dijk (coll. CODA Archief, bouwvergunning 1918-016).

Het ontwerp

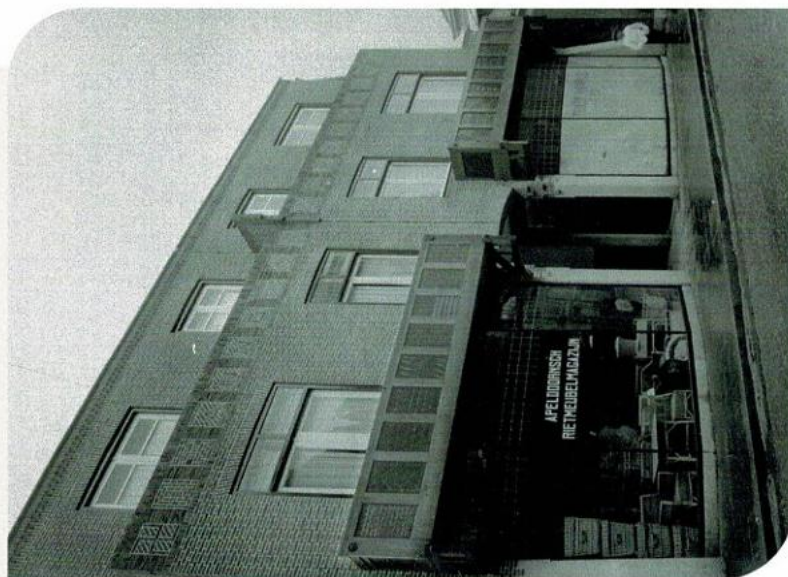
En zo is het: door de massaopbouw en de gevelcompositie voegt de nieuwbouw zich op natuurlijke wijze in het beeld van de Paslaan, een straat die op dat moment nog wordt gedomineerd door vrijstaande villa's. De licht naar voren springende en iets verhoogde middenpartij markeert de belangrijkste functie, die van bioscoop. Zij wordt geflankeerd door twee iets lagere delen met opvallend grote vensters. Aan de linkerzijde is er nog een iets ten opzichte van de hoofdbouw teruggeschoven bouwdeel dat qua hoogte goed aansluit op de belending. Hierin is een royale woning opgenomen.

De bouwaanvraagtekening geeft een en ander goed weer. Aan de kant van de Paslaan een fors monumentaal bouwvolume waarin de hal, trappenhuizen en foyer zijn ondergebracht, evenals twee winkelruimten. Vervolgens de ruimte waar het allemaal om draait: de zaal met 470 zitplaatsen en een ruime orkestbak. Op de verdieping bieden het balkon en vier loges in totaal 116 plaatsen. Achter de orkestbak volgt de toneeltoren, het hoogste onderdeel van het gebouw, waarin naast de toneelvloer opslag- en kleedruimten zijn ondergebracht. Als laatste volgt de machinekamer die - hoewel onaanzienlijk - het belangrijkste onderdeel huisvest: de generator die de benodigde elektriciteit moet opwekken.

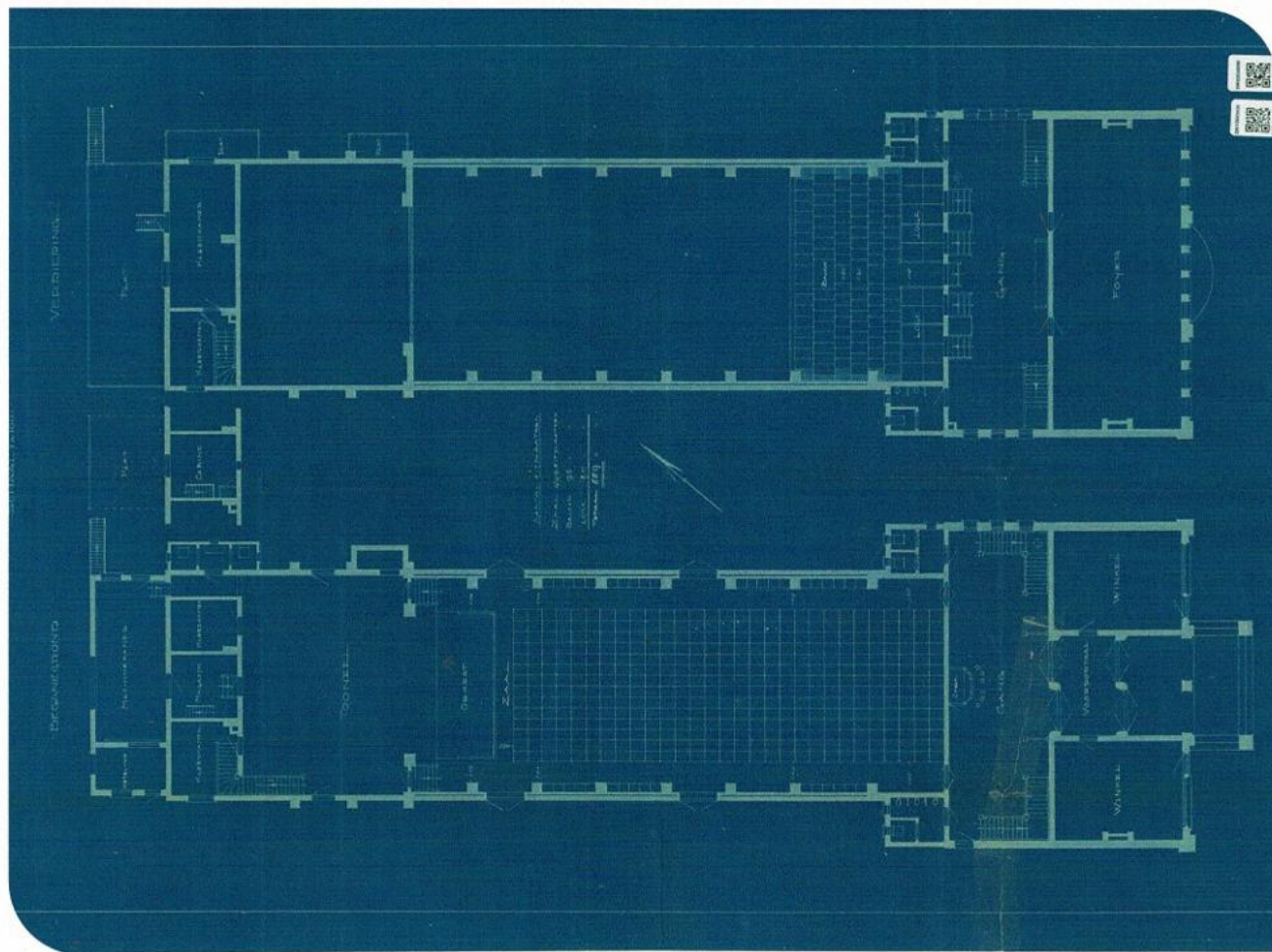
'De fundeering geeft reeds den plek aan, waar de groote machine wordt geplaatst, die de Paschlaan in een zee van electrisch licht zal zetten' schrijft een journalist van de Apeldoornsche Courant op 15 juni, om te vervolgen dat 'er groote moeilijkheden [dienen] te worden overwonnen, wanneer we er alleen slechts aan denken, hoe bezwaarlijk het is, in onze electriciteitslooze gemeente zulk eene verlichting aan te brengen.'⁷ Het grootste deel van het gebouw is dan al tot een hoogte van een meter opgemetseld.

Verwantschap

Het gevelontwerp van het nieuwe bioscooptheater toont verwantschap met een ontwerp dat Chris Wegerif twee jaar eerder heeft gerealiseerd. Op de locatie van zijn eigen woonhuis aan de Korenstraat bouwt hij in 1916 een dubbel winkelpand met bovenwoningen. De gevel wijkt volledig af van de villa's die hij in die periode in de wijk Berg en Bos bouwt: in plaats van wit gepleisterde gevels hanteert hij hier een vormbaksteen die in kruisverband wordt verwerkt. Het pand oogt zakelijk maar is ook verrijkt door de eikenhouten balkons die als uitloop dienen voor de woonkamers op de eerste verdieping. Het gevelontwerp van dit pand kan als opmaat worden beschouwd voor hetgeen Wegerif later aan de Paslaan realiseert.

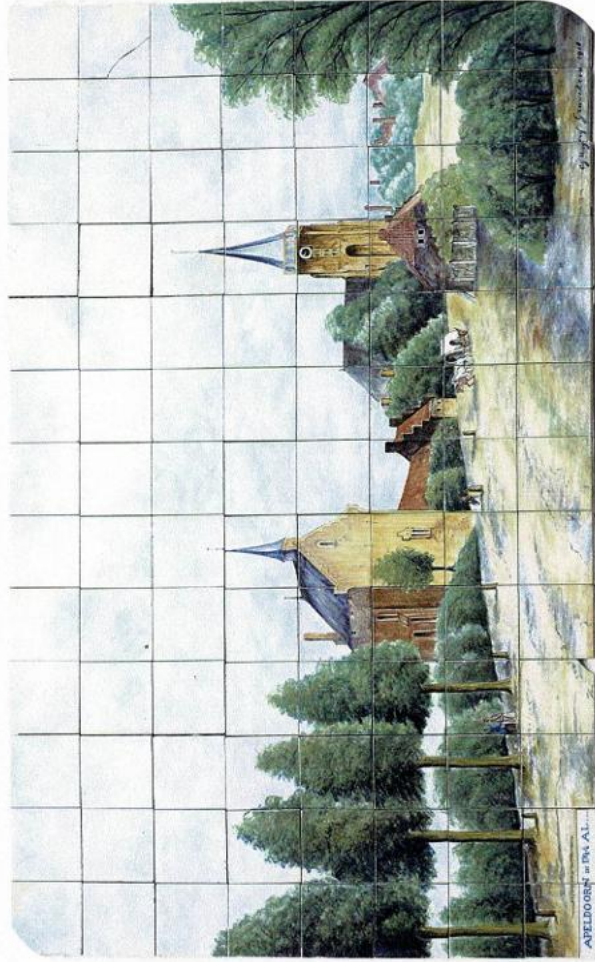
Winkelpanden met bovenwoningen, Korenstraat 124-130, naar ontwerp van Chris Wegerif uit 1916 (coll. CODA Archief, bouwvergunning 1916-032).

Begane grond en verdieping op de bouwaanvraagtekening van 8 januari 1918 (CODA Archief, bouwvergunning 1918-016).

De eerste steen

Het regent pijpenstelen wanneer ruim een maand later, op 23 juli 1918, de eerste steen wordt gelegd. Bij die gelegenheid neemt Pieter Wentzel het woord en wijst hij erop dat hij al lang geleden het plan had opgevat een bioscooptheater op te richten 'waarin hij zich voorstelde niet enkel maar plaatjes te vertoonen, maar naast het beste op het cinematografisch gebied ook het beste te leveren, wat op muzikaal gebied te geven valt.' Op zijn minst een ambitieus voornemen dat nog eens wordt onderstreept door de plaatsing van 'een zuil van gepolijst Zwitserssch graniet, waarop het feit der steenlegging in korte woorden is aangegeven'.⁸ Onder de aanwezigen bevindt zich ook de befaamde batikkunstenares Agathe Wegerif-Gravestein, de echtgenote van architect Chris Wegerif. Van haar hand zal in de foyer een tegeltableau worden geplaatst dat de dorpskern van Apeldoorn in het midden van de achttiende eeuw weergeeft.

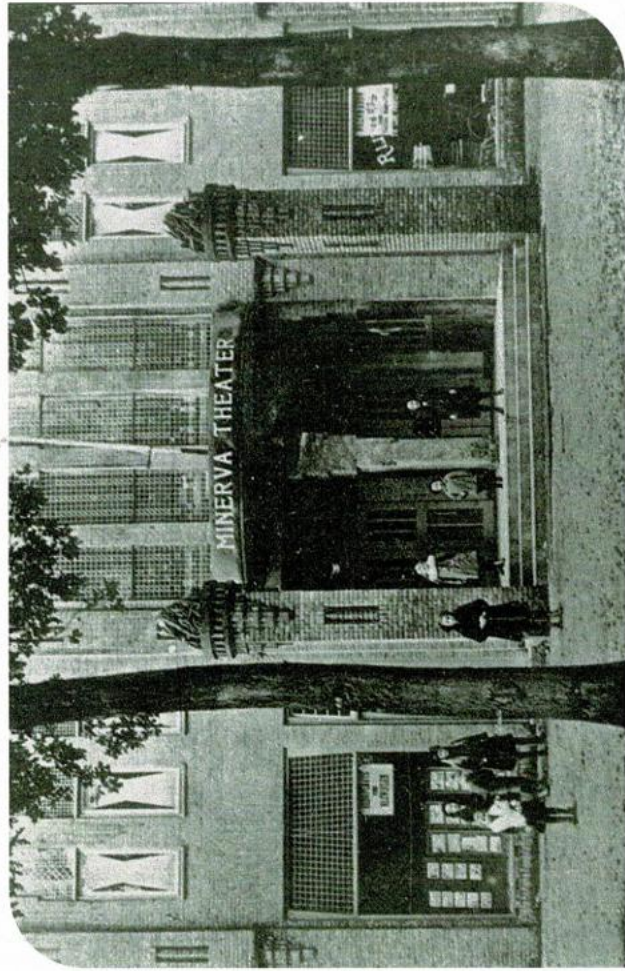
Het door Agathe Wegerif-Gravestein vervaardigde tegeltableau.
Het bevindt zich momenteel in het depot van CODA (coll. CODA).

De generale repetitie

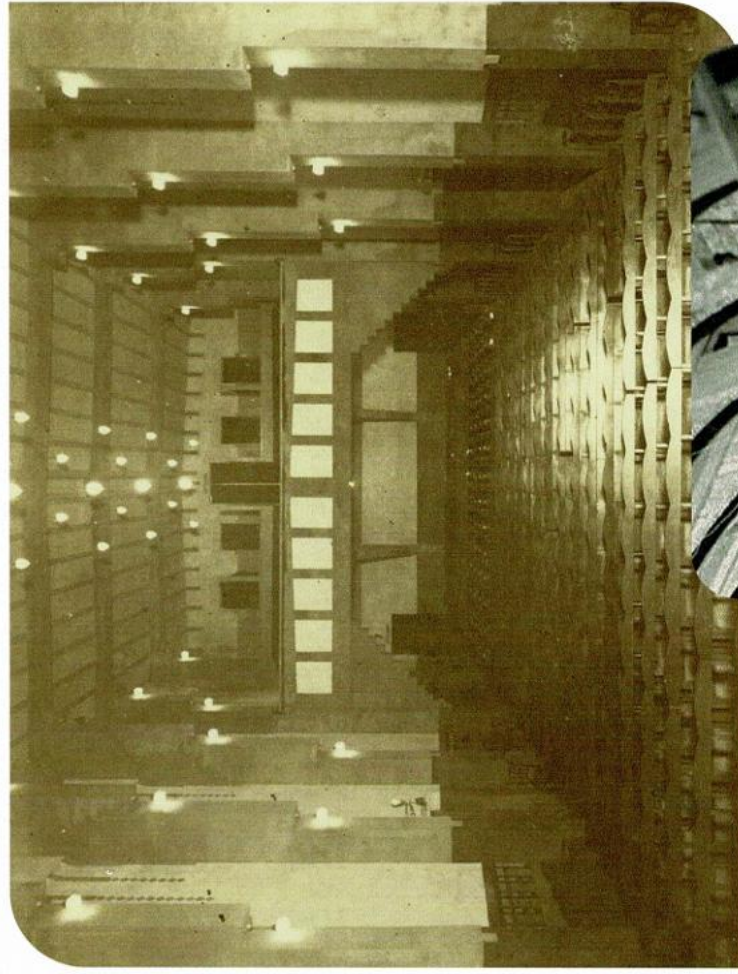
Op 27 november vindt de oplevering van het gebouw plaats en de installaties worden onderworpen aan een generale repetitie. Ook bij die gelegenheid is een journalist van Nieuwe Apeldoornsche Courant present en deze toont zich enthousiast over het resultaat. Hij voelt dat hier 'een bouwkunstenaar aan het woord is geweest, die de kunst heeft vermogen te vertolken in weinig uiterlijk vertoon; hij heeft gestreefd naar lijnen – ernst en harmonie der proportiën, getracht te doen zien, dat hier de kunst zou worden gediend'.⁹

En dat is een goede observatie want Wegerif is er inderdaad in geslaagd de beperkte financiële en materiële middelen effectief in te zetten. Zo wordt de zaal verlicht 'door 80 lampen, die van 't plafond neerhangen en aan de pilasters zijn bevestigd, (73 van 50 kaarsen en 7 van 100 kaarsen, welke laatste in daglichteffect stralen) [in] eene ruimte, die een tempel-indruk geeft, vol zachte, heilzame kunstmystiek'.¹⁰ Dit effect wordt nog versterkt door de decoratie van de wanden die in een warme kleurstelling zal zijn uitgevoerd die typerend is voor het werk van Chris Wegerif.

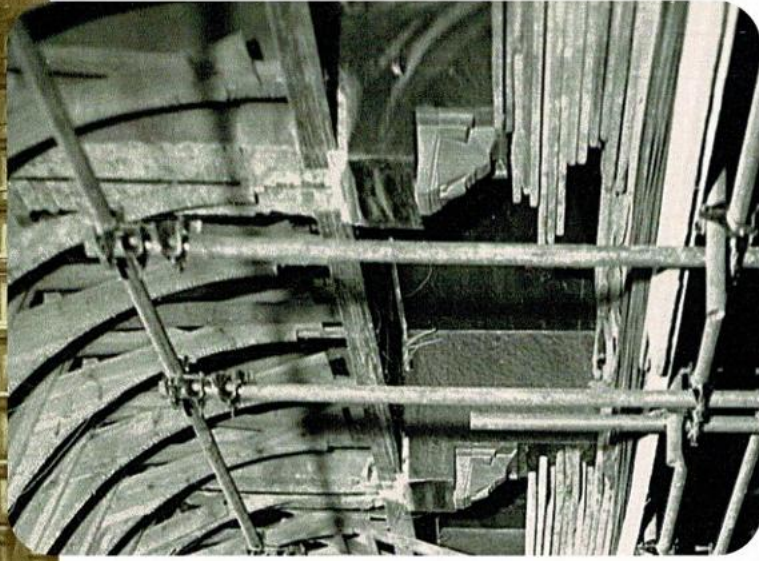
Ook vermeldt de krant dat de toneelopening een breedte van zeven meter heeft en door 'twee kostbare goud-bruine pluche trek gordijnen [wordt] afgesloten.' Deze informatie maakt nieuwsgierig naar het ontwerp en de uitvoering van deze gordijnen. Gezien de woorden 'kostbare' en 'goud-bruine pluche' kan immers vrijwel met zekerheid worden gesteld dat deze in het atelier van Agathe Wegerif-Gravestein zijn vervaardigd. Slechts vier jaar later – Chris is dan al overleden – zal zij de stoffering van het luxueuze filmtheater Asta in Den Haag leveren. De wanden van de grote zaal worden daar voorzien van gestileerde afbeeldingen die in haar atelier op zijdefluweel worden gebatikt.

Het Minerva-Theater in het begin van de jaren 1920: de beide vrijstaande 'semaforen' met vlammentoortsen zijn nog intact, evenals de zuil van Zwitsers graniet in het midden van het entreeportaal (coll. CODA).

Agathe Wegerif-Gravesteyn, wandpaneel voor het Haagse filmtheater Asta, 1922 (coll. Kunstmuseum Den Haag).

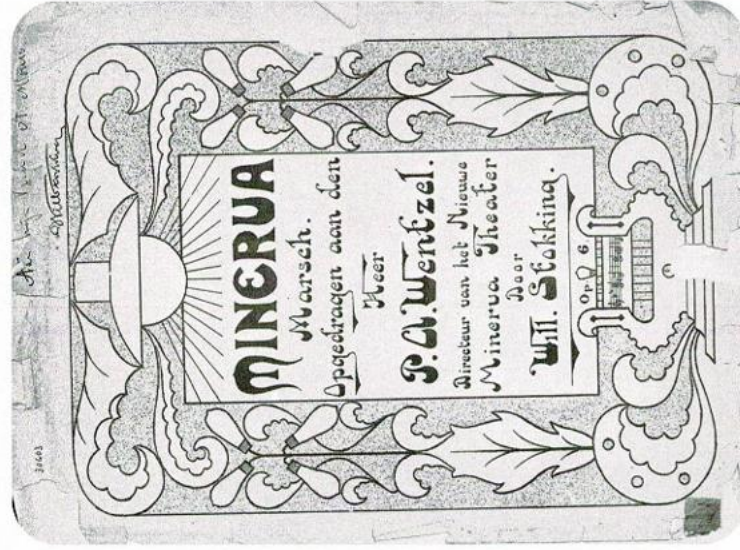

De zaal gezien vanaf het toneel richting balkon en loges. De muurdammen zijn verlicht en bekleed door gestileerde koppen. Deze zijn echter verwijderd bij de ingrijpende verbouwing van 1942 (coll. CODA).

De feestelijke opening

Op 6 december 1918 vindt de opening van het filmtheater plaats. De firma Schuld loopt daarop vooruit door in een advertentie in de Apeldoornsche Courant te melden dat zij in de ruimten aan weerszijden van de hoofdentree een lunchroom en een winkel heeft gevestigd en hebben gezorgd 'voor een groote sortering Bonbons, Chocolade-tabletten, Reepen en gevulde Luxe Doozen, Boldoot's Eau de cologne, Sigaren, Sigaretten, etc- etc.' Kortom, het feest kan beginnen.

Iedereen die Pieter Wentzel kent weet dat de opening groots zal zijn. De genodigden worden geféteerd op een Nederlandse succesfilm, Gloria Transita (Vervlogen Roem). Het is het verhaal van Ben Solotti (August van den Hoeck), een armoedige straatzanger in Amsterdam die door talent en hard werken uitgroeit tot een beroemde operazanger. Door een tragedie komt zijn carrière abrupt ten einde en keert hij terug naar de straat. De film is aantrekkelijk omdat hij drama combineert met operafragmenten uit Rigoletto, Faust en I Pagliacci, die live achter het filmdoek worden gezongen waardoor beeld en geluid synchroon lopen: een grote prestatie.

Omslag van de partituur van de Minerva Marsch, speciaal voor de opening van het filmtheater gecomponeerd door Willy Stokking (coll. Nederlands Muziek Instituut, Den Haag).

Still van de film Gloria Transita (coll. Filmmuseum Eye, Amsterdam).

Het publiek juicht scène na scène toe en na afloop raken de zangers bijkans bedolven onder de boeketten. 'Hoe wonder schoon klinkt het in de tuinscène van de Rigoletto, waar slechts vier personen optreden, die eenige tafereelen geven zooals in de beste opera niet beter te verlangen is', schrijft de Nieuwe Apeldoornsche Courant, 'dan houdt voor een oogeblik de bioscoop op te bestaan dan zien we slechts het geprojecteerde beeld als een werkelijk operatooneel voor ons vol actie, vol hooge charme.'¹¹

Het orkest wordt geleid door de jonge Apeldoornse musicus Willy Stokking die speciaal voor deze avond de Minerva Marsch heeft gecomponeerd, een werk 'dat getuigt van mannelijk ernstig streven en waaruit spreekt krachtige kloekheid met jeugdige frischheid.' De opening is een feit en bij het verlaten van het gebouw ontvangen de bezoekers nog een kleine verrassing in de vorm van een zilveren étui.

Jean-Louis Pisuise (rechts) en Max Blokzijl, circa 1908-1913. De journalist Pisuise reisde samen met zijn collega Max Blokzijl in 1907 vermomd als Italiaanse straatzangers door Nederland. Het zou de basis vormen voor zijn carrière als zanger en cabaretier (Wikimedia Commons).

Een voortijdig einde

Na deze grandioze opening zet Pieter Wentzel de lijn van een kwalitatief hoogwaardig aanbod voort, niet alleen qua films maar ook op het vlak van muziekuitvoeringen en theater. Zo wordt het nieuwe jaar, op 13 januari 1919, het theater als zodanig ingewijd door het cabaretensemble van Louis Pisuise, die 'door zijn geestige wijze van lanceeren, zijn gevoelige, zeer plastische en expressieve voordracht, zijn gaaf- en klankvol timbre, zijn toehoorders steeds op sympathieke en beschaafde wijze weet te boeien'.¹² Dat Pisuise in het gloednieuwe theater optreedt wil wel wat zeggen. In Parijs is hij in contact gekomen met de Franse chansonnier Aristide Bruant en heeft hij kennisgemaakt met het cabaret-artistique, een kunstvorm die in Nederland amper bestaat. De voorstelling wordt druk bezocht en zeer gewaardeerd.

Dit succes kan helaas niet verhullen dat het niet echt storm loopt. De reden daarvoor is niet echt duidelijk. Ligt het misschien aan de entreprijzen die (te) hoog worden bevonden? In ieder geval is het zo dat de directie op 30 januari 1919 besluit de kaartjes goedkoper te maken. Wentzel houdt evenwel vast aan zijn ambitie om het Apeldoornse publiek een hoogwaardige programmering te bieden en dat leidt tot toenemende verliezen.

Gedesillustioneerd ruimt hij het veld en het theater wordt op 17 november 1919 bij een door notaris Walter gehouden veiling voor de aanzienlijke som van 60.100 gulden verkocht aan de Haagse firma N.V. Hollandsche Maatschappij van Land- en Huizenbezit.¹³ Zo krijgt deze beleggingsmaatschappij het gebouw in handen. Vanaf dat moment worden de beslissingen over de toekomst van Minerva niet meer in Apeldoorn genomen maar ver daarbuiten.

Het theater na 1919

De verkoop van het Minerva-Theater aan de N.V. Hollandsche Maatschappij van Land- en Huizenbezit brengt een nieuwe exploitant met zich mee. Het is de eveneens uit Den Haag afkomstige Arie Bunk die samen met zijn echtgenote op 22 september 1920 de woning naast de bioscoop betreft. Vanaf dat moment komt de nadruk meer op filmvertoning te liggen en raken de idealen van Pieter Wentzel op de achtergrond.

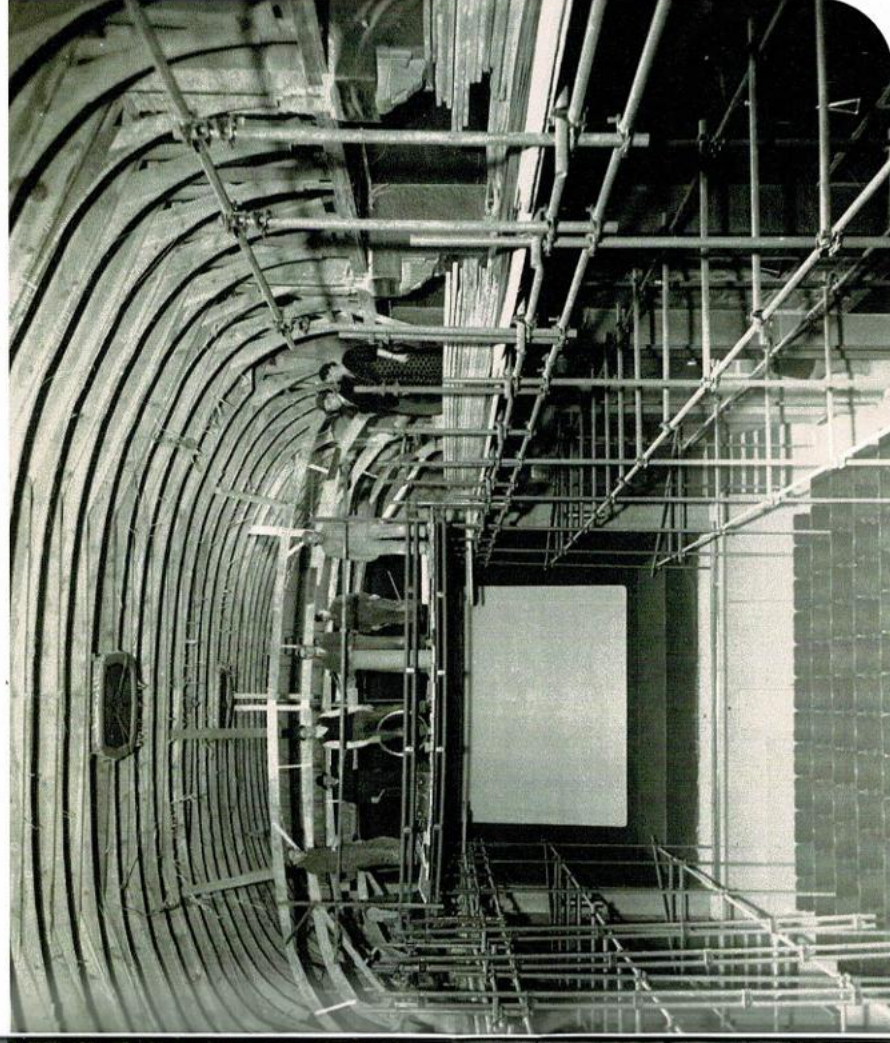
De jaren twintig zijn een periode van grote en snelle veranderingen. Onder grote delen van de bevolking neemt de welvaart toe en daarmee de bestedingsmogelijkheden. Een avondje uit in de vorm van bioscoopbezoek wordt steeds populairder. Het publiek wil vermaakt worden en stelt steeds hogere eisen. Bioscopen worden steeds weelderiger uitgeroofd en zo ontstaan er ware filmpaleizen zoals het Tuschinski in Amsterdam.

Zo meldt een bron dat er al in 1920 een verbouwing wordt uitgeroofd waarbij ook een nieuw plafond wordt aangebracht naar ontwerp van de Haagse architect J.C. van Dorsser.¹⁴ Het hoge plafond wordt vervangen door een tongewelf en de levendige kleurgebruik van Chris Wegerif wordt ingewisseld voor een effen zachtgrijze tint. Ook sneuvelen de talrijke gekleurde lampen.

Enkele jaren later, in 1926, wordt de entree gewijzigd, waarbij de kolom van Zwitsers graniet met inscriptie wordt verwijderd. Naar ontwerp van de bekende Apeldoornse architect G.W. van den Belt worden de vrijstaande kolommen door middel van een grote luifel gekoppeld aan de voorgevel. Hierdoor ontstaat tevens een balkon dat door de toevoeging van openslaande deuren vanuit de foyer op de verdieping bereikbaar wordt. Een zeer ingrijpende verbouwing vindt in het voorjaar van 1942 plaats en ook na de oorlog gaat het proces van verandering en verbouwing door. Omtrent de datering daarvan zijn de bronnen niet altijd duidelijk. Nader onderzoek kan uitwijzen welke wijzigingen er successievelijk zijn doorgevoerd tot de bioscoop zijn deuren in de winter van 1982-1983 definitief sluit.

Steigerwerken in de zaal van Minerva tijdens een grote verbouwing in het voorjaar van 1942 (coll. CODA).

Noten

1. RCE, redengevende omschrijving rijksmonument 514544
 2. Plaatselijk nieuws, Nieuwe Apeldoornsche Courant, 7 december 1918
 3. Deze informatie is te vinden op de website van Filmmuseum Eye in Amsterdam
 4. Met dank aan de archivaris van het CODA Archief, de heer Stefan Rutten
 5. 'Een nieuwe bioscoop', Nieuwe Apeldoornsche Courant, 20 november 1917
 6. 'Minerva-Theater', Nieuwe Apeldoornsche Courant, 4 april 1918
 7. 'Een nieuw Theater', Apeldoornsche Courant, 15 juni 1918
 8. 'Eerstesteenlegging', Nieuwe Apeldoornsche Courant, 24 juli 1918
 9. 'Minerva-Theater', Nieuwe Apeldoornsche Courant, 4 december 1918
 10. Het vermogen van een lamp van 50, resp. 100 kaarsen staat gelijk aan circa 45, resp. 90 Watt
 11. "Gloria Transita", Nieuwe Apeldoornsche Courant, 11 december 1918
 12. "'Intiem Theater Puisse'" in "Minerva", Apeldoornsche Courant, 16 januari 1919
 13. 'Verkoop Minerva-Theater', Apeldoornsche Courant, 17 november 1919
 14. Informatie op de website www.parkenbuurt.nl, geraadpleegd op 5 augustus 2026.
- Op de site wordt verwezen naar een ongedateerd krantenbericht.

Huib Thomas (Apeldoorn, 1958) werkte dertig jaar als architect op het vlak van restauratie en herbestemming van gebouwen. Sinds zijn promotie aan de TU Delft in 2014 op het werk van de Apeldoornse architect A.H. Wegerif (1888-1963) richt hij zich in toenemende mate op architectuurhistorisch onderzoek. Momenteel bereidt hij een publicatie voor over de Haagse kunsthandel Arts and Crafts en de rol van het echtpaar Chris en Agathe Wegerif in de vernieuwing van de kunsten rond 1900.

© 2026 Gemeente Apeldoorn

Auteur: Huub Thomas

Dit is uitgave voor de
Open Monumentendagen 2026
in Apeldoorn

De Open Monumentendagen worden in Apeldoorn mogelijk gemaakt door:

